

Faluközösség Zágónban a 19. század közepén

Zágon Háromszék délkeleti szögletében helyezkedik el. Területének nagy része hegyvidék.¹ A Bodza völgyétől a Nagy Baszka völgyén át egészen a Kis Baszkaig s le a Peták patakáig Zágóné volt az egész havas.² A környék legnépesebb falusi jellegű települése. Országosra ismertté azonban csak a II. Rákóczi Ferenc hűséges bujdosó sorsa, a magyar irodalom egyik remekművének, a Rákóczi-leveleknek a szerzője.

1848 előtt Zágón közigazgatásilag Orbai tartozéka volt. Legkorábban az 1567-es registeruma említi a nevét, ekkor már jelentős település. 1569-ben, 51 kapuval szerepel. 1602-ben 105-re szaporodik a családok száma, 1614-ben pedig már 281 gazdaságot jegyeznek fel. A lélekszám a 19. század derekától számítva mindig több volt 4000-nál. 1850-ben Bodza vidékkel együtt 6047 lakost számláltak össze, 1880-ban 4152-en, 1910-ben 5131-en, 1930-ban 4037-en, 1956-ban 4232-en és 1966-ban 4171-en éltek a faluban. A társadalmi tagolódás szempontjából a jobbágy paraszti kategória túlsúlya jellemző a szabadrendi lakossággal szemben. 1614-ben például a 281 családból 6 nemes, 102 szabad (lőfő és gyalogos), 158 jobbágy és 15 zsellér. A felekezeti megoszlás a reformátusoknak kedvezett: 1869-ben a 3804 lélekből 1569-en tartoztak ehhez a felekezethez, 468-an római katolikusok, 647-en ortodoxok voltak; 1900-ban pedig 2796 református mellett 1388 római katolikus és 971 ortodox élt. A Mikes, majd Szentkereszty uradalomban a 17. századtól kezdődően román jobbágy népesség telepszik meg. Míg 1699-ben mindössze 39 családot jegyeznek fel, 1910-

ben a román anyanyelvűek már megközelítették a magyarok számát. Az 5135 összlakosságból 2984 magyar és 2108 román volt. Az ősi zágoni családok: 1602-ben nemesek Mikes, Jankó, István Deák; lőfők Lukács, Bács, Gecse; szabadosok: Sáska, Orbán, Albu, Kónya, Fazekas, Isák, Csoma, Csutak, Elekes, Gecse, Andor, Jákó, Konda, Simon, Sikó, Bogáti, Sidó, Kupán, Szőke, Ferencz, Geruzda, Blaskó; jobbágyok Veres, Székely, Sikó, Hadi, Andók, Bardi, István, Kerekes.⁴

Három társadalmi kategória élt tehát egymás mellett, egymásra utalva, békességben, ritkábban ellenséges szándéktól vezérelve. A legszámtovábbak a jobbágyok, zsellérek voltak, akiket a források közrendnek, adózórendnek, provinciálístáknak, vagy egyszerűen jobbágyoknak emlegetnek. Az elnevezésbeli megkülönböztetéseket az 1848-as forradalom fogja eltörölni, a jobbágysággal egyidőben. Számukat 1802-ben egy határőrségi összeírás 222-re becsüli. Egyed Ákos egész Székelyföldre kiterjedő statisztikai táblázatában 1750-ben 117 jobbágy család és 41 zsellércsalád szerepel. 1848-ban viszont a számuk már 461 és 104 volt, összességében tehát a 19. század közepén 565 család élt függőségben.⁵ Nagyságrendben a jobbágyság után a katonarend következett. 1848-ig a zágoni szabadrendiekből lett katonák a II. székely gyalogezred Barátoson állomásozó VI. századához tartoztak, a huszárok székhelye pedig Lécfalván volt.⁶ A 19. század elején készített katonai összeírás Zágónban 107 katonarendi családot említ. Összehasonlítva az ugyanakkor felírt civilekkel, megállapítható, hogy ellentétben Háromszék falvainak nagy többségével, itt a jobbágy népesség kétszer akkora nagyságrendű volt, mint a szabad lakosság. Zágón 1764-gyel, a határőrség létesítésével kezdődően, 1848-ig sorolható a katona-jobbágyfalu típusába, 1848-ban az osztrák rendszerű határőrség gyakorlatilag felbomlott, a jobbágyságot pedig a forradalom megszüntette.⁷ A katonarend megjelölésére a vitézi rend, szabadrend, két ág, vagy 2 renden lévő katonaság megnevezéseket használják.

Az erős jobbágy-paraszti közösség népes nemesi rend jelenlétét sejteti. A kuruc párti Mikések zónáját jósággát elkobozták és 1718 után a báró Szentkereszty család birtokába került. Ha-

sonló sorsra jutott László Ferenc birtoka is, amelyik a Vajna, Bartha, és Jankó családokra szállt át.⁸ A Szentkeresztyek voltak a leggazdagabbak a faluban, a főnemesség szűk köréhez tartoztak, amikor róluk volt szó "méltóságos udvar"-ként emlegetik őket. Bartha Károly is a főnemesi rendhez tartozott, a közéletben Orbai szék királybírája tisztét látta el, és az ő tulajdonában volt a Zágón-Bárkányi üvegcsűr. A nemesség és katonaság egymás mellett élése nem tekinthető viszállymentesnek. Így Jankó Ferenc nemes embert 1798-ban a katonaság a Bodzán lévő szénájának elfuvarozásával károsította meg, és az általuk adott magyarázat semmiképpen sem felelhetett meg a kárvallottnak: "azon katonaság akik elvitték, eltávoztak".⁹ Hosszan tartó pereskedés folyt a katonaság és a Szentkereszty familia közt a Zágón határában lévő havasi juhlegelő, a Hosszúhavas birtoklásáért. Még 1787-ben, a Főhadivezérség a Főkormányzék egyetértésével a katonaság számára 1666 rénes forint összegért a Szentkereszty családtól megvásárolta a havas használati jogát. A Szentkeresztyek azonban ennek ellenére továbbra is sajátjuknak tekintik a havasrészt, és ez a tény sorozatos incidensek előidézőjévé vált. 1801-ben a regiment hivatalos levélben válaszul az említett családnak, és tények erejével igyekszik meggyőzni őket a kérdéses terület katonai részre történő átszarmaztatásáról.¹⁰ Midőn 1808-ban Boldizsár József és Rosnyai Antal káplárok kirukkolási paranccsal felkeresték a Bartha Simon nemes házánál szolgalegényként dolgozó Molnár Ferenc gyalogkatonát, a ház ura megtiltotta házanépének, hogy a katonai behívót Molnárnak tudtára adják. Amikor másodszor keresték a katonát, a gazdája azt felelte: "ügy elküldtem az erdőbe egy másik paraszttal, hogyha az egész regiment keresné meg nem találná", végkonklúzióként pedig így vélekedik: "a szolgát esztendőre fogadtam, míg az idő ki nem telik, eddig el nem bocsájtom".¹¹ Vajna Antal és Szacsvai József zágoni nemesek 1816-ban a falutól bérbé vett területeiknek a katonaság általi erőszakos elfoglalása miatt panaszkodnak. A közösségi feladása szerint viszont a kérdéses terület kielését a bérlők tovább adták, mely cselekedet mindenki számára tiltott volt.¹² 1819-ben pedig Vajna András nemes udvarában fegyveres

katonák túlkapásai bolygatták meg a falu nyugalmát, annál is inkább, mivel az összetűzés halálos áldozatot is követelt.¹³ A katonai hatalom és az azzal visszaélők tehát a nemesi szabadság semmivé vételével, erőszakos cselekedetekkel zavarták a kiváltságos rend megszokott életét, elősegítve ezáltal a feszültség, a nyílt ellentétek állandósulását.

A civil lakosság és katonaság közötti viszony sem tekinthető problémamentesnek. A határőri szervezet bevezetése a közterhek hordozásának növekedését eredményezte a jobbágy-ság számára is. A polgári lakosság a katonacsaládokkal együtt részt kellett vállaljon a tisztek beszállásolásában és tűzifa ellátásában is, és a civilek nem mindig teljesítették a rájuk háruló feladatokat, az a tisztek panaszából is kikövetkeztethető. 1806-ban Panovszky kapitány az ellene irányuló ellenséges magatartást teszi szóvá, miszerint a számára megállapított 5 öl tűzifát a zágoni jobbágyok "meg nem akarják adni, és sem a királybíró, sem pedig a dulló nem akarnak segedelemmel lenni, annak megadattatásában".¹⁴ A barátságosnak egyáltalán nem nevezhető kapcsolatot tükrözi egyébként Dombora Mihály parasztbírónak 1817-ben a királybíróhoz intézett levele is, amelyben arról tudósítja felettesét, hogy a Zágónban elszállásolt tisztek nincsenek megelégedve az előírt tűzifával, hanem annál egyebet követelnek, és amikor a falus bíró befuvarozta a hadnagy számára a ráeső famennyiséget, az fizetségképpen jól megverte őt.

Noha tapasztalhatták a katonák nem könnyű életét, a társadalmi szabadság utáni vágy, a feudális függőség alul való szabadulás lehetősége nagy vonzóerővel hatott a jobbágy-ság soraiban. Azok az esetek viszont, amikor a jobbágyok társadalmi státusukat felcserélve katonának ajánlották magukat, a jobbágy-nemesi viszony kiéleződését eredményezték. Hasonló eset történt 1788-ban, amikor Barabás Miklós írásbeli kérésrel folyamodott a II. gyalogezred parancsnokságához: "rég'től fogva felhozott szándékom lévén, hogy a nemes székely gyalogregimentnél fegyvert vegyek és azzal szolgáljam öfelségét, mely szándékomnak véghezvitele iránt a földesurammal gyakor ízben akartam számot vetni, nevezetesen a

lami adózást és a községi fenntartási terheket, amelyek ugyancsak megemelkedtek az 1848 előtti helyzethez viszonyítva. Valójában a jobbágyság többsége képtelennek bizonyult az egész váltságdíj készpénzben való kifizetésére és ezért arra kényszerült, hogy földet "hagyjon vissza". A visszahagyott föld nagyságának arányában csökkent a készpénzben fizetendő összeg. Csakhogy ennek igen súlyos következménye volt, mert egyre apadt a felszabaduló családok birtokába jutó föld mennyisége. Hárman földjük felét hagyták vissza, egy pedig csak belső telkét tudta megváltani. Ezek, s a többi jobbágyság 228 Hold szántóból kb. 86 holdat, az egésznek mintegy 37%-át már az önálló gazdálkodás első lépésénél elveszítették.¹⁹ Felszabadulásuk egyik feltételként a közös havasok és legelők őket illető részének 2/3-át a földesúri udvarnak engedték át.²⁰ A zágoni zsellérek általában csak házaikat vásárolták meg, így agrárproletárként napszámoskodásból éltek tovább.²¹

A faluközösség élén vezető testület állott. A 19. század közepén Zágonban az előjáróság a következő tisztségekből tevődik össze: bíró, jegyző, esküdtek, polgárok, erdőbíró, erdész-farakató, erdőpásztor, adószedő (kollektor), pénztárnok, kulcsár. A bíróválasztás összel, vagy télen történt, és egy évre szólt. A bíró és az esküdtek intézték a falu gazdasági ügyeit, ők vezették a gyűléseket, a felettes hatóságok rendeleteinek végrehajtásán fáradoztak, de kisebb peres ügyekben is ők intézkedtek. A sűrűsödő gondok, a bírói hivatal egyre összetettebbé válása megoldhatatlan feladatok elé állítja annak megszemélyesítőjét. Szükségessé lett tehát a pénzügyi kérdések leválasztása, önálló pénztárnok működtetése, de ez a tehermentesítés még mindig nem elegendő, ezért 1853-ban elhatározzák: "minthogy közönségünknek többféle gazdasági és törvényes dolgai vannak, amelyeknek levégzésére a bíró Úr nem juthat el, sokféle politikai dolgok által el lévén foglalva, hogy abban az ágában is közönségünk előhaladhasson arra nézve egy három személyből álló bizottmányt neveztek ki: Bartha Miklós, Vajna László és Szatsvai Gábor urak, akik felelősség terhe alatt kötelesek a közönség dolgait ellátni". Megjegyzendő, hogy mind a három bírókisegítő nemes ember volt. A

faluközösség vezetésében a bírót a hűtösök, vagy esküdtek és polgárok segítették.²²

1849-ben a hűtösök feladatait ekképpen összegezik: "a mindennapi dolgok eligazítására a hűtösök olyan utasítással neveztetnek ki, hogy hivataluk folytatásához hittel és elkötelezettség nélkül mulasztatlan teendőjük léssen naponként a közházánál 6-6 egyénnek egymást felváltólag bírónak és polgáraink segítségével folytonosan munkálkodni minden felsőbb rendeleteket híven és pontosan teljesíteni, az eshető rovatokat célarányos igazsággal kiróni, felszedni és beszolgáltatni, hogyha mindezeknek módszerint eleget nem tennének minden büntetések kinevezett hűtös atyánk fiaira háromlandanak". A hűtösöket és polgárokat is minden évben újra választották. A hűtösök száma általában 12 volt, de 1852-ben pl. 15 személy töltötte be ezt a hivatalt. A polgárokat elsősorban bíráskodási hatáskörrel ruházták fel, ezért megválasztásuk után ünnepélyes eskütételre (beesketésre) került sor. Számuk évenként változott: 1849-ben 7-en, 1850-ben 12-ten, 1852-53-ban pedig 10-en alkották a polgárok testületét. A 19. század második felében, amikor lényegében már minden előjárósági tagot megfizetnek, a hűtösök és polgárok is pénzbeli juttatásban részesültek.

Útjavítási, sáncépítési munkálatokkal a közösség felnőtt férfi tagjai tartoztak, de szükség volt egy olyan személyre, aki az utak, utcák gondozását, javítását irányította, és az ide szükséges munkaeszközök beszerzésével és megőrzésével foglalkozott. Ez volt az útcsináltató biztos. Éjnek idején az emberek javainak a biztonságára az éjjeli őrök álmot nem ismerő ébersége gondoskodott. 1852-ben a templom előtt hirdették ki, hogy a falu őrzésére alkalmas négy személy kiválasztására várják a jelentkezőket. A falu hatalmas erdőségeivel rendelkezett, a hamuzsír főzése, az üveggyártás, és más nagyarányú faanyag fogyasztása az erdőgazdálkodás terén a szokásos erdőbíró és erdőpásztorok mellé egyéb felügyelő-felvigyázó hatáskörökkel rendelkező megbízottakat is megkövetelt. 1850-ben falugyűlésen fogalmazták meg az új tisztségek lényegét: "a favágás és behordás pontos felügyelete mellett a hamuzsír főzőket összegyűjteni, azokat társulatoként protokollálni s a kinevezett erdőbirtokos felosztani, köteles tovább-

említett atyánk fia ellenörködni afelett is, hogy hamuzsírforók amit beadnak, arról pontos kimutatás terjesszenek közönségünk elejbe s minden hámsza hamuzsírért az egy forintot a falunak admissztrálják”. 1850-ben újabb tisztséggel bővült az előjáróság. Czirják Zsigmondot birtokváltoztatási jegyzőkönyv (teleggönyv) vezetőnek választák meg.

Az önkormányzás sajátos szervei a tizesek vagy tizedek, melyek a falut utcákra, alegységekre bontották. Zágonban nyolc tizedet ismerünk: Felsőtárszeg, Alsótárszeg, Felszeg, Danszeg, Sáska, Guruzda, Hosszutized és Középtized. Minden tizednek az élén a fő és altizedek állottak. Szükség esetén az altizedesek számát megduplázták, amint az 1848-ban is történt: “a mostani kényes tekintetből nemes falunk éjszakánkénti őrzésére kineveztetnek...”, felsorolva minden tizedben a fő és az immár két személyből álló altizedesek névsorát. A tizedesek tevékenysége főképpen közérdekű munkálatok megszervezésében, irányításában érvényesült: utak, utcák javítása, hidak, pallók építése, karbantartása, stb. 1853-ban például a vízhiányban szenvedő Hosszútized, Guruzda és Siskatized lakói számára a közpénztárból kapott segítség felhasználásával a tizedek vizet vezetnek lakókörzeteikben.

1849. augusztus 19.-én báró Wolgemuth altábornagy kezdte gyakorolni Erdély katonai és polgári főkormányzójaként a győztes ellenforradalom nevében a hatalmat.³ Erdélyt és ezen belül a Székelyföldet katonai kerületekre osztották fel. A háromszéki katonai kerület egyik alkerületének székhelye Nagyborosnyó volt, ide tartozott közigazgatásilag Zágon is. Noha a székely határőrségi szervezet megszűntették, a falu lakói a katonai terhek viselésétől nem mentesültek. A rebelis székelyek szemmel tartására megerősített katonai őrhelyeket létesítettek. A birodalmi hadsereg aránytalanul nagy részét állomásoztatták Erdélyben és az egykori forradalmi góccokban.²³ A határvidéken lévő Zágon és környéke katonai ellenőrzése tehát kétszeresen is indokolt intézkedésnek számított. A katonai őrhelyek házainak a felépítése és felszerelése, a telepek élelmiszer- és faellátása, egyáltalán a katonaság számára történő mindenféle fuvarozás a lakosságot érintette. Ide

szorítható még a tizek beszállásolása a faluba, és nem utolsó sorban a katonai vezetők és polgári tisztviselők nyerges lovon, vagy fogaton történő utaztatása. A falu határában a következő helyeken építettek fel őrtornyokat: Roszkónál, Ingoványon, Jóvízen, Zabrátón és Geleszáton. Az idegen katonaság jelenléte tehát rendkívüli megterhelést jelentett a falu számára, és jövedelmének nem kevés részét a katonaság javára történő szolgáltatások kifizetésére fordította.

Az állattartás Zágonban a lakosság fő foglalkozása volt. Ezt lehetővé tette az is, hogy feltűnően sok közfölddel rendelkezett a falu, határa 42.902 holdon terült el.²⁴ Az állatlétszám nagyságára utal egy 1896-os statisztikai adat, mely szerint Zágonban 4000 szarvasmarhát, ugyanannyi juhot, 1000 lovat, 2000 sertést tartottak a gazdaságok.²⁵ A legelőterületeket az állatállomány nagysága és a gazdaságban betöltött szerepük szerint osztották fel. A zágoni legelők a falu határából több 10 kilométer távolságra mélyen benyúltak a hegyek közé. Zabrátóig, Bodzáig, Kommandóig. A hatalmas erdőségek között hegyi-havasi legelőkben sem volt hiány. A faluközösség 1853-ban a különböző csordák legelőterületeinek pontos körülírását végezte el: a szarvasmarhákat 4 csordába osztották szét. Jelentős számú bivalyat is tartottak a gazdaságok, külön csordát ezekből azonban nem alakítottak ki, hanem a tehennel együtt legeltették. A ménésnek külön kihatárolt terület járt, a juhállomány nagy számát jelzi a négy nyáj, illetve esztenahely kijelölése, melyek szétosztása a tizesek szerint történt. A sertéseket is ugyanezen elv alapján sorolták két seregbe. A falu az igás marhák számára biztosított a legközelebbi legelőket, ezt a célt szolgálta a nyomáshatár, a szántó és kaszáló felszabadított tarlója, de az ugarnak hagyott határrész is.

Tavasszal amikor a szűkös téli takarmány már fogytán volt, a kaszálók és legelők növényzete mégcsak alig sarjadt ki, az állatok élelmezésére ezeket a területeket is kénytelenek felhasználni. 1847. április 24.-én erről intézkedik a falu gyűlése: “a kaszálókról a marhák ki nem fogatnak, hanem mátolg kezdve egy hétig a kaszálókon legelések megengedtetik, ha szer feletti esős idő be nem következik, mely esetben a réti kaszálókba rögtön

kifogni a marhákat, szabad bíró atyánkfíának, hűtösöknek és határpásztoroknak maga mellé véve kötelességévé tétetik.” A kitélre azért volt szükség, mert a kaszálók felázott talajának növényzetét a rájuk hajtott állatok kitaposhatták volna.

A marhalegelők területének korlátozott volta miatt az erdőirtás volt az egyetlen lehetőség azok területének megnövelésére. Ezt a célt szolgálta az alacsonyabb minőségű erdős részek kitermelésének a bérbe adása. 1848-ban Bartha Károly üvegszíri tulajdonosnak bérfizetés ellenében engedélyezik egerfás erdőréssz kitermelését “a marhalegelő szaporítására”. Bartha Károly pedig kötelezte magát, “hogy a megnevezett kiterjedésben lévő helyekről a fakat merejiben levágtatván pusztává tétetem”. A szarvasmarhatenyésztés mellett a juhtartás volt kiemelkedő jelentőségű a zágoni parasztgazdaságok életében. 1853-ból pontos adataink vannak a négy nyájban legelő fejős juhok számáról: az első 412, a második 450, a harmadik 460, a negyedik pedig 400 juhot számlált. Több mint 1700 fejősjuha volt tehát a gazdaságoknak, amelyekhez még hozzászámíthatunk mintegy 550 meddő juhot, így az összállomány elérte a 2200-2300 főt. Ha ehhez hozzáadjuk a Szentkereszty udvar külön állományát, valamint a módosabb gazdák nyáján kívül tartott állatait, az összlétszám bizonyosan elérte a 3000 darabot. Az eszténa társaságokat a tizesek szerint szervezték meg, a lakosság lakhelyének megfelelően csoportosítva.²⁶ Eszerint osztották szét a juhokat a nyájokban, s jelölték meg a kiszabott eszténa- és legelőhelyeket. Az eszténa társaság elnevezés kevésbé elterjedt volt Zágóban, helyette inkább “az utca gazdaság”, “juhtartó gazdaság” megjelölés használatos. A havasokba április 24. után tereltek fel a jászágót. A legelőterületek igazságos szétosztására a már nem létező szántóföldi nyilas sorshűzás ősi szokását alkalmazták. Ez azt jelentette, hogy a nyájak egymás között cserélték élésterületeiket, így hosszú időre nem maradhatott legelőhely egy bizonyos nyáj használatában. Konkrét adatokkal nem rendelkezünk arra vonatkozóan, hogy az állomány egy részét Havasalföldön telettették volna, a gyakran felbukkanó “belföldön teletetett juhokról”, vagy belföldön teletetett juhos gazdákról szóló jegyzőkönyvi beírások arra enged-

nek következtetni, hogy a nagy számú juhállomány egy részét elégséges téli takarmánykészlet hiányában a Bärágan pusztáin telettették. A havasok kiterelt juhok után bizonyos összegű díj fizetéséért az úgynevezett “havas pénz” volt szokásban. Az eszténa őszi felszámolása nem történhetett Szentmihály nap (szept. 29.) előtt. Ezután viszont az időjárás alakulása szerint megkezdődött a legelőtöltés a havasról, több-kevesebb időt töltve a falu már felszabadított legelő és kaszáló rétein. Az így levonuló seregek egyúttal a kaszálóterületek trágyázását végzik, kosározás útján. A tél beálltával a juhok visszakerültek a gazdaságokba, a teletetés gondjait mindenki lehetősége és tehetsége szerint viselte. “A kost”, a téli takarmány elégtelensége viszi rá a közösséget arra, hogy téli fagyok idején engedélyezze az őszi vetezések legeltetését, de nagy szükség esetén a szántó területeket még tavasszal is - mindenki a sajátját, határpásztori felügyelet mellett - a juhok élésére fordíthatják.

A sertésállomány tavasztól őszig kijelölt helyeken, két csordába szétosztva növekedett. A sertésekre különös figyelemmel kellett vigyázni, mert leginkább megkárosíthatták a más állatok számára kijelölt legelőterületeket. Esetenként a szántó, ugar, vagy tarlóhatár bizonyos ideig a sertéscsorda rendelkezésére állott. 1851-ben például szeptember 27.-én szabadították fel az őszhatár tarlóját a sertések számára. A bükk- és csereerdők makktermése volt a legkívánatosabb takarmány a sertésseregek hizlalásában. A 19. század derekán Zágóban a makkos erdők termését már évente bérbe adják, és a falu saját sertésállományára csak sikertelen üzletkötés esetén részesülhetett ebből. 1847-ben például a falu a következőképpen határozott a makkos erdők kérdésében: “minthogy csere erdejünkben lévő makkból közönségünk akkora hasznot nem remélhet, hogy árverés útján eladhasson, tehát szabad engedelem adódik, hogy akinek tetszik maga sertéseit oda hajthassa és pásztorolhassa, juhok és kecskék által használni nem engedődik, úgy makkot felszedni hasonlólag három magyar forint büntetés terhe alatt”. 1851 októberében a bükk-makkos erdő termését bocsájtották a falu hasznára. Az erdőket felosztották a két sertéscsorda között, a makkos disznók után viszont a falu kasszájába heti bért

kellett fizetni, egy nagy sertés után hét krajcárt és 6 krajcár sópénzt, esztendőn aluli sertésekért pedig fele taxát kértek.

Háromszék erdélyszerte az ismert kitenyészítő vidékek közé tartozott²⁷, Zágón ebben vezető szerepet töltött be. A lótartásra is az jellemző, hogy tavasztól ősziig kint legeltet a ménes. A többi állatnál nagyobb gondot fordítottak a lovak jó állapotban tartására. A pásztorok figyelmét többször is felhívják erre, mert tevékenységüket nem tartották kielégítőnek, sőt a ménes őrzésére kiszemelt pásztorok mellé még szükség szerint lovas gazdákat is rendelnek, azért, hogy a ménes éjjel-nappal legelhessen. Így volt ez 1847-ben, amikor elhatározták, hogy a pásztorok mellé éjszakánként "csatásokat" tesznek, hogy ezek felügyelete alatt éjjel is legeljen a jószág.

Olyan gazdasági szerkezetben, ahol a legeltetésre alapozott az állattartás, nagy gondot jelentett a teletetés. A téli takarmányszükségletet elsősorban a széna fedezi, ezért annyira megbecsült a kaszáló.²⁸ Több részen is kaszálóterületeket tartottak fenn, közös tulajdonban voltak, de csak az ésszerű betakarítási rend és a termék prédálói-mak megfékezése biztosíthatta az állatok téli tartásához megkívánt szénamennyiséget. Az őszi- és tavaszhatárban lévő kaszálók általában magánkézben voltak, míg az erdőben lévőket közösen birtokolta a falu, a kialakult szokásrend szerint: "a gyakorlat szerint a közönség kebelében létező három álladalom jelesen nemesség, katonaság és jobbágság által forgólag használni szokott kaszálók". A szénafű lekaszálása meghatározott időpontra volt kitérve, tilos volt hamarabb nekifogni, s így mindenki majdnem egy időben végezhetette azt el, mert csak így lehetett elejét venni az erőszakos cselekedeteknek.

A 19. század közepén a földművelés szempontjából elsőrendű fontosságúak az őszi és tavaszi kalászosok voltak, kukoricát kisebb helyen természetek, de már a burgonya is kezd teret hódítani. Az ipari növények közül elsősorban a kender érdemel említést. Mind a két, mind a három nyomásos határrendszer akadályozta a kapások és a takarmánynövények termesztésének a kiszélesítését, a belterjes gazdálkodást.²⁹ A hagyományos határrendszer eltörlése 1853-ban vetődik

fel első ízben a közösség bajaival küszködő falugyűlésen. Az ugar eltörlése tárgyában a falu vezetői a közösség véleményére voltak kíváncsiak, ezért egy bizottságot neveztek ki, amely egy részletes javaslat elkészítésére kapott megbízást. Az előterjesztés nem járt sikerrel, bizonyoság erre a közösség ezzel kapcsolatos vélekedése: "folyó hó 18-án tett jelentése előljáráóságunknak miszerint az ugar rendszer eltörlése iránt tanácskozást tartani kívánván a Cs.K. Nagyborosnyó alkerületi bizottságtól folyó hó 24-én a szabadalmat megnyerte ugyan közönségünk, de azon kihagyás mellett, hogy azt meg ne változtassam, annál fogva arról nem is tanácskozott többet". A konzervatív erők tehát még túlsúlyban voltak, de a felsőbbiségnek sem állt érdekében az ősi gazdálkodási rendet felszámolni egy új, kiforratlan, kérdőjeleket magában hordozó, és a lakosság körében sem népszerű gazdasági formával.

Ahol fordulókra oszlott a határ, tekintettel kell lenni egymásra, össze kellett egyeztetni a munka végzését időben és térben.³⁰ A határ megművelése csupán egybehangolt és a közösség által kényszerítően előírt terv alapján volt lehetséges.³¹ Megszabták a termények betakarításának idejét, és ezentúl az állatokat szabadon kihajthatták a tarló legelőre. 1848-ban október 10.-ét jelölték ki a betakarítás bevégzésére: "minden gazda a mezőn való vetemények körül a hazatakarítás végett úgy igyekezzon, hogy a nevezett napon merejben felszabadítatik a határunk". 1851. szeptember 27.-én gyűlésen határozták el: "hogy minthogy az idő nagyon kedvező, tehát jónak véli nemességünk, hogy a jövő hétfőhöz egy hétig a törökbúzaszedés hátra maradjon, s aki mégis ezen határozatnak ellene szegülne azt 12 magyar forintig büntetődjön". A közösség ragaszkodott az együttes művelés érvényben maradásához, hiszen egybehangolt vetésterület hiányában az apró parcelláknak a legelésző állatok elől való elkerítése éppoly nehezen lett volna megoldható, mint a düllo utak hálózatába való bekapcsolódásuk.³²

A 19. század közepén a burgonya termesztése már rendszereződött, megszűnt csak kerti vetemény lenni, meghódította a szántóföldeket is. 1850. október 12.-i falugyűlésen a burgonya kieszédesének végső határidejét október 17.-ére

tűzték ki. Zágóban szokásba jött bizonyos személyek számára "pityóka ráta" adományozása. A szegénysorsú, de becsületes emberek kapták jutalmul a közösségtől, a köztulajdont képező földekről, de kihangsúlyozták, hogy pityókarátát csak azok kaphatnak, akik a közhelyeket saját foglalással nem károsították meg. A közjavak magántulajdonba kerülése elleni harc eszközeként használta a faluközösség mindazoknak a megjutalmazását, bizonyos nagyságú, burgonya termesztésére alkalmas földdel, akik a falu vagyónát tiszteletben tartották.

Zágóban is, mint általában a székelyföldi földközösségekre, jellemző a falu birtokos nemesei, határőr katonái, jobbágysai együttes tulajdonosa a legelő, az erdőbirtok legelőivel és kaszáló területeivel egyetemben.³³ A faluközösséget talán semmi sem érintette érzékenyebben mint a saját területeinek állandó és fokozatos sorvadása. Ezért a közösség ádáz küzdelmet vív tagjainak kapzsi, a közösség rovására terjeszkedő törekvései ellen, de rendkívüli erőfeszítései ellenére sem képes meggátolni az amúgy is fogyatkozóban lévő közös tulajdon további apadását. A kapitalista többlettermelés, a piacra irányuló terményfölösleg megkívánta a gazdálkodásra alkalmas területek szaporítását. Ez lehet a magyarázata a jelenség általánossá válásának a 19. század közepétől kezdődően.

A falu közhangulatát semmi sem befolyásolta oly mértékben, mint az a huza vona, ami a kisajátított közföldek körül alakult ki. A kérdésben minden gazdaság, minden család érdekelt, mert a legelő, kaszáló, erdő használata nélkül megélhetésük egyik alapvető bázisát veszítették volna el. Az ez irányban hozott törvényrendbéli intézkedéseknek és határozatoknak sem volt foganatja, de a bírók sem léptek fel kellő erővel a foglalkozók szemben. A foglalkozók pedig naponta szaporodtak: "ez ingerültségek öregbednek, már vérengzések is voltak, szóval a haladék veszedelmet szül", olvasható 1852-ben.

A közföldek védelmének fontos része volt a területek pontos körülhatárolása. 1850-ben biztosokat neveztek ki a közhelyek határainak "kihalsztatására". A védekezés egy másik formája a bírságolás volt. A faluban foglalkozókat 12 forinttal büntették, mindaddig, amíg az elfoglalt helyről

kertjeiket "el nem távolították. Ide sorolható az intézkedés is, amely értelmében a foglalkozók nem rendelkeztek burgonyás területtel jutalmazták. Ugyanakkor megkezdődött Zágón határainak a felmérése és telekkönyvezése, külön választva ezáltal a magán- és közös tulajdont. Szitabodzás Zágón falu majorsági közkaszáló helyeit foglalták el és építették be az odavalósi lakosok. 15 nap haladékot kaptak épületeik lebontására, a terület szabaddá tételére. A felsorolt intézkedések ellenére nem haladt megnyugtató módon a közhelyek visszaszámzatatása. A faluközösség segítségért a Sepsiszentgyörgyön székelő Kerületi Bizottsághoz folyamodott. Ennek parancsnoka Kovács István kapitány 1852. május 22.-én Zágóban utazott, ahol teljes felügyelés előtt vizsgálta ki az erre vonatkozó sérelmeket, és a kialakult helyzet rendezésére utasítást is bocsátott ki, mely szerint az 1836-ban történt első felmérés adatai alapján minden személyt az elfoglalt birtok nagysága és milyensége szerint kellett megtaxálni; az 1836-1848 közötti időszak foglaltait hasonló módon bérfizetés ellenében lehetett megtartani; viszont minden 1848 utáni adomány vagy foglalkozás azonnali hatállyal érvényét veszítette. Az erőszakos foglalkozók, ha 24 óra alatt kerítéseiket le nem szedték és fel nem szabadították, az elfoglalt területre karhatalmat rendeltek, ki az illetők saját költségén.

A több mint 40.000 holddal rendelkező zágoni határt legnagyobb részben erdőségek borították. Ezen mélyen felnyúltak a környező hegyekbe. Egyaránt bővében volt itt lombhullató- és fenyveserdő. Az erdőalji falunak szűk volt a szántóhatára, így az erdő nemcsak a mindennapi faszükségletet biztosította, hanem az élethez szükséges terének a kibővítését is szolgálta, és ugyanakkor a közjóvédelmek szaporításának fontos forrásává vált.³⁴ A 19. század második felében pedig megkezdődik a piaci kereslethez igazodó áru-termelés szintjén az erdőségek kapitalista kitermelése. Gyorsan szaporodtak a fűrészmalmok, a falu határában üveghuta létesült, és főleg ennek köszönhetően a hamuzsír főzése is ipari méreteket öltött.

A zsindegy, lécs, deszka, faedény, kerék, kád és cseber népiparszerű előállítását a szükséges jövedelem kiegészítését szolgálták, mert amint azt

a zágoniak írják: "a lakosok birtokhelyzetüknél függve nem lévén képesek a föld terméséből élelmiket és ruházatukat kikeresni, majd mindnyájan azt az erdőnek különböző fanevei eladásával pótolni kénytelenek." Széleskörű kereskedést folytattak faáruikkal, elsősorban Brassó piacán, épület- és edényfával, deszkával és zsendellyel.³⁵ A bőséges erdőállomány nemcsak a benne élők számára nyújtott életlehetőséget, de a közösség növekvő anyagi gondjain is segített, a szakszerű erdőkielés pedig a legelőterületek nagyságát szaporította. Bizonyos erdőrészeket meghatározott időre bérbé adtak: az üveghuta tulajdonosa, majd később bérlője évenként újította meg faigényletét: a huta számára készített hamuzsír is egyre inkább foglalkoztatta az erdők fáit. A zsendelykészítés is meghaladta a gazdaságok szükségleteit, és előtérbe került az eladásra irányuló termelés. 1847-ben Bartha Károly Bárkány nevű kaszálóján üvegcső építésébe kezdett. 1848-ban az üveghuta már működött. Az üvegcső létesítése: a fakitermelés, ölbévágás és fuvarozás több zágoni embernek munkalehetőséget biztosított. A létesítmény vezetése nemsokára Filta József bérlő kezébe került. A kedvezőtlen piaci körülmények, a vámháború Romániával azonban hamar, már 1886-ban csődbe juttatta a vállalkozást.

Népipari szinten az építkezésekhez való fa, deszka, léc, zsendely készítése igen elterjedt foglalkozás volt Zágónban, de jelentőségben ezek fölé emelkedett a hamuzsír főzése. Az üveghutához alapanyagként használt hamuzsirt a lakosság széles körben készítette. 1850-ben Filta Józsefnek, a huta bérlőjének a falu Baszkán túl lévő erdősegeiben - Kis és Nagy Bota, Jóvíz, Szurduk, Hidegkút, Hosszúhavas - olyan kikutással engedélyezték a hamuzsír főzést, hogy minden mázsa után a főzőnek 10 forintot, a falunak 1 forintot tartozik fizetni. A hamuzsír főzés ellenőrzésével az üvegcsőri favágást és behordást felügyelő személyek voltak megbízva. A hamuzsír előállítás mellett igen elterjedt népi faipari mesterség volt a zsendelykészítés. Ennek a terméknek a nyersanyagát a fenyőfa nyújtotta, és a zabratói Kis és Nagy Bota, valamint a Szurduk fenyves erdőket választották ki erre a célra. 1847-ben olyan határozat született, hogy zsendelyt csak helyi lakos, és csak saját épít-

mények befedésére készíthet. Szükség volt a korlátozó, szabályozó intézkedésekre, mert amint 1847 áprilisában írják: "mivel a közelebbi években a szelíd felügyelet miatt az erdőbe lévő zsendely csinálás felettébb nagy lábra kapott, mely fenyves erdeinknek végső pusztulásával fenyeget, nemcsak közönségünk szívére vette és célul tűzte ki magának, hogy a veszélytől és végpusztulástól fenyves erdeit megmentse, mi okból az erdőbeli zsendely csinálásért minden kivétel nélkül három magyar ezüst forint büntetés terhe alatt megtiltja újból a mai naptól kezdve az egész esztendeig".

Az erdők nagyméretű pusztulásának és fogyatkozásának a meggátolására 1853-ban aprólékos tervezetet dolgoztak ki és egyúttal pontosan körülhatárolták a lakosság erdőkielési feltételeit és fabeli részesedését is. A szabályzat első és legfontosabb pontja lehetővé tette minden zágoni gazda számára az ingyenes tűzifa, eszköz, épület- és edényfa szükségleteinek a kielégítését. A külbirtokosok is hasonló módon élvezték az erdők faállományát, hacsak belső telkük után az erkölcsi jogot zselléreknek hasznóbérbé nem adták. Ide nem sorolandók az erdős helyeken, majorsági kaszálókön, vagy foglalásokon megtelepedett románok, akik taxa fizetés mellett csak a közösség által kijelölt erdőt használhatták. A házi használaton felüli tűzifa, épület, edényfa, zsendely, deszka, kerékfa, tengelyfa, sas, kád és cseber eladása esetén a közpénztárba bizonyos mennyiségű pénz kellett lefizetni. Például egy öl tűzifa után 50 ezüst krajcárt, 1 darab kádért 3 krajcárt, 1000 zsendely után egy forintot. Azok a zágoni lakosok és birtokosok, akik gazdaságukkal el lévén foglaltak és emiatt a különös fafelésegeket falus feleiktől vásárolták meg, bizonyos előnyöket élveztek az idegenekkel szemben, minthogy számukra is biztosítva volt a szabad erdőhasználat, ezért a vételnél az eladó mentesítve volt a taxa fizetésétől, a vevő pedig annyival olcsóbban jutott a kívánt fához. Teljesen megtiltották a nyesett, léc, karó eladását mondván, hogy ezáltal "szer felett pusztul az erdő". A büntetés pedig egyszerre többféle is volt: elkobzás, kárköltés és erdőpásztori fáradság megtérítése. A legnagyobb pusztítást azonban a hamuzsír főzés és a kalányosok okozták. Ezért a kalányos edényeknek eladásra szánt készítését

megtiltották. Mesterségük üzésére a zágoni lakosok házi szükségletére haza hozott edény fáját megvásárolhatták, és ebből dolgozhattak. A hamuzsír főzését, mint nagy mennyiségű faanyag fogyasztót, szintén betiltották. Az eladott fa kivitele a faluból egyetlen útvonalon történhetett, a Hosszú tized utcán át a Tanorok kapun keresztül, ellenkező esetben a fát elkobozták.

Az erdőségek igazi fogyasztói azonban nem annyira a fát nyersanyagként használó, házi ipart folytató földművesek voltak, mint inkább a kisipar szintjén túlnőtt, manufaktúrális termelésen alapuló üveghuta, másrészt az annak működését szolgáló jelentős mennyiségű hamuzsír előállításához megkívánt famennyiség elhasználása, és főként az erdőségek bérbe vételével azok üzemszerű kitermelése és fűrészszerűként történő feldolgozása. Így a múlt század 80-as éveinek a végével a Zágon határában 2600 katasztrális hold erdőt bérlő Schmidt-Ungar-Orosz cég a vágástól a gőzfűrészig üsztató csatornát fog létesíteni, de már saját vasutat nem épít, hanem a kovásznai vasúttállomásig az Erdélyi Erdőipari Részvénytársaságtól bérszállítást vesz igénybe. A 20. század első éveiben pedig a nagyváradi illetőségű Diósi Ignác és fia Lajos nevű cég épít ki nagykapacitású fűrésztelepet Zágon határában, amely villanyvilágításra és éjszakai üzemelésre is be van rendezkedve. A vállalkozók 1905-ben azt is elhatározzák, hogy a szállítás korszerűbbé tétele érdekében az erdőkitermeléstől Zágon községen át a háromszéki vasút barátosi állomásáig teher- és személyszállításra alkalmas 17 km hosszúságú keskeny vágányú vasutat építenek, 1906-ra el is készül a nagyszabású munkálat, és február 21.-én üzembe is helyezik.³⁵

A gazdaság, a ház szükségeire a munkaeszközöket, a ruházati cikkek jó részét mindenki maga készítette. Bizonyos kézműves munkákat azonban ösidöktől fogva mesteremberek végeztek. A komunitásnak volt kovácsa, molnára, mészárosra, kocsmárosra, stb.³⁶ A mészárszéket, a kocsmát és a malmot, mint a közösség tulajdonát időszakonként, általában egy évre terjedően, árverés útján a többet ígérőnek adták bérbe.

Zágonnak régi időktől fogva hétfő napi heti vásár tartására volt kiváltsága, amelyet 1895-ben

kibővítettek baromvásár tartásának engedélyezésével. Nagyborosnyó és Kovászna, a két gazdaságilag fejlett település érdekeivel azonban ellentétben állt a zágoni állatvásárok állandósítása. Felfolyomódásukra az alispán időlegesen meg is szüntette a már elnyert jogot. Azonban az a tény, hogy Zágon a környék legnagyobb állattartó helyeége volt, végül is döntő módon befolyásolta a felsőbbség határozatát, mi által Zágon visszakapta a heti baromvásár tartására már előbb kivívott szabadságát.

Meg kell még említenünk, hogy Zágon a nagy hagyományokkal rendelkező kultúrközpontok közé tartozott. Iskolája a vidék legjobbjai közé sorolható, óvodát akkor tartott fenn, amikor ez máshol teljesen ismeretlen volt, kórusa pedig országos hírnévre tett szert. De ez már külön dolgozat témáját képezheti.

Jegyzetek

A tanulmányban közzetett adatok többsége a "Határozati jegyzőkönyv 1846-56, a zágoni nemes közönség jegyzőkönyve kezdődik december 19-én" című falujegyzőkönyvből származik

1. Kovászna megye (Monográfia), Sepsiszentgyörgy, 1969, 273 l.
2. Orbán Balázs A Székelyföld leírása. III. Pest, 1869, 159 l.
3. Egyed Ákos. Falu, város, civilizáció, Bukarest, 1981, 131 l.
4. Szekeley Oklevéltár II. kötet, 222 lap, III. kötet, 192 lap, és egyéb hivatalos összeírások
5. Egyed Ákos. i. m. 115 l.
6. Szádeczy Lajos. A székely határőrség megszervezése, 1762-64-ben, Budapest, 1908, 194 l.
7. Egyed Ákos. i. m. 47 l.
8. Orbán Balázs i. m. 160 l.
9. Sepsiszentgyörgy Állami Levéltár. Határőrségi iratok 1789, 1161-es számú aktacsomó,
10. U a 1801. 854-es aktacsomó
11. U a 1808. 1591-es aktacsomó
12. U a 1818. 2711-es aktacsomó
13. U a 1819. 2752-es aktacsomó
14. U a 1806. 1319-es aktacsomó
15. U a 1588. 1091-es aktacsomó
16. Egyed Ákos. "Sok súlyos terű alatt (50 zágoni jobbágycsalád története)". Megyei Tükör, 1971. június 20.
17. Egyed Ákos, Falu, város, civilizáció, 121. l.
18. Egyed Ákos. Sok súlyos terű alatt...
19. U a
20. Egyed Ákos. Falu, város, civilizáció 136-137 l.

- 140 I.
- 143 I.
- Magyarország története II. Budapest, 1971, 14 I.
- Egyed Ákos, Falu, város, civilizáció, 201. I.
- Egy nagyközség érdekei. Székely nemzet (Sepsiszentgyörgyi napilap, 1896. augusztus).
- Tanszlyas Márton. Gyergyó történeti néprajza, Bukarest, 1982, 85. I.
- Egyed Ákos. Falu, város, civilizáció, 199. I.
- Imreh István. Rendtartó székely falu, Bukarest, 1973, 171. I.
- Egyed Ákos. Falu, város, civilizáció, 221. I.
- Imreh István. i.m. 156. I.
- Maksai Ferenc. A magyar falu középkori településrendje. Budapest, 1971, 164. I.
- 176 I.
- Imreh István. Majorság gazdálkodás a székelyföldön a feudalizmus bomlásáig. Bukarest, 1956, 43. I.
- Hegyi Imre. Népi erdőkielés történeti formái. Budapest, 1978, 109. I.
- Székely Nemzet, 1905, 87, 163. szám; 1966, 23. szám.
- Imreh István. Rendtartó székely falu, 290. I.

Comunitate sătească în Zagon la mijlocul sec. XIX.

(Rezumat)

Autorul tratează viața comunității din Zagon la mijlocul secolului al XIX-lea, în special sub aspectele ei economice. La început sunt prezentate problemele sociale de aici, existența celor trei păături sociale (nobili, țărani liberi, grăniceri, iobagi) și relațiile dintre acestea. Sunt cuprinse evenimentele de după Revoluția din 1848-49, respectiv problema iobăgiei și împroprietărirea țăranilor. În continuare sunt descrise organele locale de autoadministrare și atribuțiile lor, tradiția acestora fiind specifică pentru Secuime în general. Ultima și cea mai mare parte a lucrării se ocupă de viața economică a comunei, de principalele preocupări ale oamenilor de aici. Cea mai importantă ocupație era creșterea vitelor. Din cauza hotarului foarte mare al comunei, cel mai mult s-a dezvoltat creșterea animalelor. Agricultură, datorită terenurilor restrânse utilizabile pentru această în-deletnicire, era mai puțin importantă. Datorită existenței unor întinse teritorii împădurite, o ocupație răspândită a constituit-o exploatarea pădurilor. S-au ocupat de confecționarea cherestelei, șindriile, clorurei de potasiu, etc. Tot prin bogăția

în lemn se explică și înființarea în 1847 a unei glăjerii de sticlă în hotarul numit Barcani. La sfârșitul secolului trecut a început și exploatarea capitalistă a pădurilor comunei Zagon.

The Village Community in Zagon (Covasna County) around the Middle of the 19th Century

(Abstract)

The author deals with the life of the Zagon community around the middle of the 19th century, especially having in view its economic aspects. First presents the social problems of the place - referring to the three social layers (nobles-free peasants, frontier guards, serfs) and the relationships among them. He presents the events after the revolution of 1848-1849. Thereafter the local-political-administrative authorities and their attributions and the economic problems are described. The most important occupation was animal breeding - and it was also most developed. Agriculture was less important due to the lack of territories for this purpose. Because of vast lands covered by woods, a very common occupation was that of wood-cutting. People were also involved in producing timber, chapboard, potassium chloride. Also due to the abundance of wood, in 1847 a glass processing unit was founded in the area of Barcani. At the end of the last century some specialised companies started the capitalist exploitation of woods in the village of Zagon.

HÁROMSZÉK VÁRMEGYE

